

Сумський державний університет

**ОСОБИСТІТЬ, СУСПІЛЬСТВО, ДЕРЖАВА:
ПРОБЛЕМИ МИНУЛОГО І СЬОГОДЕННЯ**

Матеріали
II Міжнародної науково-практичної конференції
У двох частинах
Частина 2
(Суми, 18 квітня 2016 року)

Суми
Сумський державний університет
2016

6. Поляков А. Загадочная беседка / А. Поляков // Панорама. – 2007. – 11-18 июля. – С. А5.

7. Поляков А. Тайная жизнь: Символы і знаки на Альтанці і центральній прохідній заводу ім. М. Фрунзе / А. Поляков // Панорама. – 2011. – 14-20 марта. – №11. – С. Д4.

8. Сикорский А. Внимание, Альтанка. «Нефтяная лихорадка», типовое строительство и метафизика / А. Сикорский // Панорама. – 2004. – 8-15 сентября. – С. А10.

9. Сурков В. Из биографии Альтанки / В. Сурков // Данкор. – 2003. – 15 января. – С. А13.

10. Хвостенко Г. Пам'ятна Альтанка / Г. Хвостенко // Сумщина. – 1991. – 15 жовтня. – С. 3.

11. Хвостенко Г. Пам'ятна Альтанка / Г. Хвостенко // Фрунзенець. – 1996. – №34. – С. 4.

Середенко Р., студ. гр. ІТ-52,
наук. керівник – *В.М. Король*

Історія одного остарбайтера*

Остарбайтери (з німецької слово Ostarbeiter означає східні робітники) — це термін, який походить з німецької мови для того щоб виокремити осіб, які у роки Другої світової війни були вивезені окупантами зі сходу України до Німеччини на примусові роботи [1].

Вперше жителі України опинилися на німецькій території для примусової праці влітку 1939 року. Починалося все з мешканців Закарпаття, яких насильно вивозили до Австрії на примусову роботу [2, с. 285]. Цю

---

* Робота здійснена в рамках виконання фундаментального дослідження №0115U000677 «Історичний розвиток порубіжжя Північно-Східної України як засіб конструювання загальнонаціональної моделі історичної пам'яті».

територію було окуповано угорцями. Потім у вересні 1939 року до Рейху потрапили мешканці Галичини захоплені військовослужбовцями польської армії, які перебували в полоні і згодом стали відноситись до цивільних робітників. Але були й добровольці, які вирушали до фашистської Німеччини влітку 1941 року з Галичини.

Незалежно від того поїхали мешканці України до Рейху примусово чи добровільно, вони всі мали однаковий соціальний і правовий статус, який передбачав безправне становище. Для забезпечення «чистоти німецької крові», для уникнення поширення впливу більшовицької пропаганди на німців і максимально продуктивного використання вихідців зі східних окупованих територій Голові управління безпеки Рейху доручили розробити спеціальні документи, які б мали в собі регламент усього згаданого вище процесу. Чиновник Рейху Бернхард Баатц придумав розпізнавальний знак для робітників категорії багатьох національностей, який виглядав так: прямокутний клаптик тканини з літерами OST на блакитному тлі, проте поляки носили іншу емблему – літеру P. Ось так і привилась назва остарбайтери до мешканців східної української території.

Існували навіть положення про користування працею східної робочої сили, які були розміщені в указах про остарбайтерів. Їх готувала певна комісія Рейху, а тільки потім ці укази відправлялись на підпис Генріха Гімmlера. Вперше такі укази він підписав 20 лютого 1942 року. Вони здійснювали контроль над роботою, переміщенням, вільним часом і навіть статевим життям робітників. Остарбайтери утримувались в спеціально відведених гарно замаскованих таборах під пильною охороною. Вони були ізольовані від німецьких та інших іноземних людей на виробництві. Кошти видавались у розмірі, що була мінімумом обіцяного, або ж становила половину, а то й

третину зарплатні мешканця Німеччини. З цих мізерних грошей вираховували навіть гроші за помешкання, в якому вони проживали. Харчування мало найнижчий рівень серед інших категорій іноземних робітників Німеччини. Провини різного роду каралися низкою заходів починаючи з тілесних покарань, закінчуючи перебуванням в карцері та концентраційному таборі. Остарбайтеру призначали смертну кару за статеві контакти з німецькою жінкою, а їй – довічне перебування в концтаборі. На протязі війни закони стосовно східних робітників зазнавали змін. В кінці 1942 року вийшов дозвіл на листування з рідними. Проте цей дозвіл передбачав лише 2 повідомлення на місяць, з листопада 1943 року дозволили прогулюватись поза межами табору, але тільки з відома керівництва, наприкінці 1944 року харчування людей з СРСР наблизили до норм харчування решти іноземців.

Від того, куди потрапила людина, значною мірою залежали шанси на виживання. На державному виробництві умови праці та побуту були найважчими. У бауера (з нім. *Der Bauer* – фермер) було легше харчуватися. Третя частина остарбайтерів працювала в сільському господарстві, майже половина у промисловості.

Серед східних робітників виявили найбільший відсоток смертності, отримання травм, невиліковних хвороб та звичайної перевтоми від тяжкої праці. Все це траплялося через бракування їжі, важку працю, жадливі санітарно-гігієнічні умови проживання та інше.

Загалом протягом Другої світової війни на території нацистської Німеччини та на окупованих Райхом землях працювало приблизно 13,5 млн. чоловіків, жінок та дітей двадцяти шести країн Європи [3].

За визнанням автора фундаментального дослідження історії примусової праці в III Райху Ульріха Герберта, націонал-соціалістичне "використання іноземців" 1939 –

1945 роках стало найбільшим в історії, з часів рабства, масовим застосуванням іноземців в економіці окремої держави [4, s. 7].

Для деяких невільників була можливість втекти і повернутися назад до СРСР, деякі одержали смертельне покарання, а деякі навіть дочекались звільнення [5].

Садовий Степан народився 14 серпня 1922 року. У дитячі роки навчався в Образіївській середній школі, яку після війни йому вдалося відбудувати.

З 25 на 26 серпня 1941 року ворог зайняв місто Шостку. За невідомою причиною в окупації опинилися усі робітники, які працювали на підприємствах Шостки. Садовий Степан тоді працював слюсарем на фабриці №3 кіноплівки міста Шостка. 10 травня 1942 року його та товаришів Осипенка Миколу та Зайцева Бориса заарештували за те, що вони отруїли молодняк коней, яких збирались забрати фашисти, та вже наступного дня було вивезено на примусові роботи до Німеччини. Через тиждень вони були уже у місті Бромберг, де працювали на будівництві порохового заводу. На пороховому заводі він пропрацював з 17 травня 1942 по 25 серпня 1943 року. Там Степан Садовий влаштовував численні акції саботажу. Виводив на довготривалий час прилади, та неодноразово влаштовував вибухи.

Одного разу від подруги Садового Степана, Жури Катерини, до міста Бромберг надійшов лист. У листі повідомлялося, що у Шостці, біля хіміко-технологічного коледжу, було розстріляно його батька. За його смерть Садовий пообіцяв помститись ворогам. Після цього він почав вести пропаганду проти фашизму. Він із друзями публічно співали революційні пісні, обмінювалися інформацією, вели активну пропаганду. Але виявилось, що серед них був зрадник, тому про це дізналося гестапо. Два тижні Степана Садового тримали у гестапо: 5 днів у

підвалі з водою, потім були камери смертників, поїздки за піском, будівництво тиру, спроба до втечі. Допити, вивози до Теруня, Маргенбурга, вирок – довічне перебування у концентраційних таборах. З 25 серпня 1943 по 20 жовтня 1943 р. – Штутгоф, з 20 жовтня – 15 грудня 1943 р. – Бухенвальд, з 15 грудня 1943 р. по 5 травня 1945 р. – Дора. Штутгоф Садовий називає табором смерті. Тут радянських людей ненавиділи, жорстоко вбивали, знищували їх. Дуже жорстоким був табірний режим. Всі роботи виконувалися вручну, вантажі переносилися на собі. При владі там були есесівці та поляки, ярі націоналісти та бандити. Бухенвальд – протилежність Штутгофу. При владі – німці-комуністи. Ув'язнені були дружними. Жорстокість була лише у Малому таборі, таборі військовополонених, у ревищі, у «хитрому домику» та в каменоломні. Дора – підземне пекло, спочатку філіал Бухенвальду, а з 1944 року – самостійний табір. Тут ув'язнені жили під землею та працювали по 12 годин. Там вже лежало близько 8 тисяч трупів. Зверху будувався табір-крематорій. Там діяло підпілля на чолі із радянськими командирами, до якого і потрапив Степан Садовий. Основна робота підпілля полягала у саботажі, щоб літак, снаряд, ракета ФАУ-2 не злетіли. Також проводилася пропаганда серед майстрів, і цивільних робітників. Підпілля активно готувалося до повстання, виготовляло холодну зброю. Але знову виявився зрадник. Німців-комуністів було страчено, розстріляли і більше 170 радянських полонених.

Але згодом Степана Садового і інших полонених було визволено Червоною Армією. Разом зі своїм товаришем пішки дійшов до рідного села. У 1948 році одружився на учительці географії Побегайло Надії. Усиновив сина дружини Побегайло Олександра та мав ще двох дітей: Тамару 1949 року народження та Володимира 1954 року народження. Отримав освіту вчителя німецької

мови. Мрією Степана було будівництво нової школи у селі Ображіївка, тому власними зусиллями він домігся цього. Згодом став директором цієї школи.

На початку 1970 року в Німеччині в місті Ессені відбувся суд над гітлерівськими вбивцями: оберштурмбанфіурером СС Бішофом, обершарфіурером Зендером і гауптшарфіурером Бустою, які знищили десятки тисяч невинних людей. Свідками підсудних були викликані лише четверо людей із Радянського Союзу – Степана Садового із села Ображіївка, Меланію Будуку з Тули, Бориса Соломієва та Василя Іванова з Ленінграду. Так здійснилася ще одна мрія Степана Садового – жага помсти за ті страшні роки перебування у концтаборах [6].

Ось і закінчилась війна, здавалося б все минуло, тепер всі будуть щасливі, вільні і житимуть у злагоді. Ті люди, які мали можливість вижити у ворожій неволі та повернутися на Батьківщину, сподівалися на щасливе життя. Але повернувшись, часто отримували тавро «зрадників, що працювали на ворога». Тому ці люди зазнавали нових переслідувань від радянської влади. Таким групам населення, які до цього часу перебували в тіні уваги й поваги суспільства уперше надалося слово порівняно нещодавно, а включені вони були до державної політики пам'яті лише в останні роки .

На щастя, багато оstarбайтерів не зазнали репресій та прожили залишок життя маючи сім'ю, улюблену роботу та заняття. Таким прикладом став і Садовий Степан. Вражає те, що навіть після років жорстоких катувань він зберіг своє почуття гумору та любов до життя.

Кожна людина має знати історію не тільки на прикладах генералів, командирів та інших державних діячів, а й на прикладах простих людей. Тільки так можна дізнатися правду про те, що відбувалося насправді.

---

1. Меморіальний музей тоталітарних режимів "Територія Терору" у Львові [Електронний ресурс] // Словник термінів, остарбайтери [Офиц. сайт]. – URL:<http://territoryterror.org.ua/uk/guide/terms-dictionary/>

2. Лендел В.М., Химич О.М. Пам'ять заради майбутнього. Спогади. – К., 2001 – С.412.

3. Spoerer Mark. Zwangsarbeit unter dem Hakenkreuz. Ausländische Zivilarbeiter, Kriegsgefangene und Häftlinge Deutsche Reich und im besetzten Europa 1939-1945. – Stuttgart, München. – S. 253.

4. Herbert Ulrich. Fremdarbeiter: Politik und Praxis des «Ausländer-Einsatzes» der Kriegswirtschaft des Dritten Reiches. – Bonn: Dietz, 1999. – S. 592.

5. Меморіальний музей тоталітарних режимів "Територія Терору" у Львові [Електронний ресурс] // Друга світова війна (1939-1945), під владою Третього Рейху, радянські військовополонені [Офиц. сайт]. – URL:<http://territoryterror.org.ua/uk/guide/terms-dictionary/>

6. Інтерв'ю доньки Садового Степана Степановича, Садової Тамари Степанівни написано Середенко Р. О. (від 08.11.2013).